

Herpainé Márkus Ágnes – Szikra Dorottya:

Mit és hogyan fejleszthetünk a szociális szférában az Európai Unió támogatásai segítségével?

Bevezető

Jelen tanulmány több fázisban készült: az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium Stratégiai Tervezési Önálló Osztálya megbízásából Szikra Dorottya 2002-2003. fordulóján végzett kutatást az EU szociális szférát érintő támogatási gyakorlatáról, Herpainé Márkus Ágnes a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet munkatársaként ugyan ebben az időszakban azon a programon dolgozott, ami a szociális szféra területi, regionális szinten hiányzó szereplőinek megjelenítését és a szociálpolitika regionalizációjának előkészítését támogatja a csatlakozás előtt és után egyaránt.

A szerzők beszélgetéseiből született a javaslat: ismertessük meg a hazai érintettekkel az EU által támogatható projekteket oly módon, hogy a már támogatott, külföldön megvalósított példák mellett villantsuk fel az idehaza indult kezdeményezéseket, már zajló projekteket, innovációkat. E párhuzamok kiválóan jelezhetik nem csupán a hiányokat, de azokat a lehetőségeket is, amelyekre az uniós források fogadásakor építhet a szociális szféra. Ezért most egy sorozatot indítunk útjára. Az első részben a módszerünk általános ismertetőjén túl az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA) által finanszírozott és finanszírozható projektek egyikét ismertetjük. A következőkben a Területfejlesztési Alap mellett a Strukturális Alapok közül a szociális szféra számára szintén jelentős Európai Szociális Alapra összpontosítunk, majd az Európai Unió Közösségi Kezdeményezéseinek lehetséges adaptálását vizsgáljuk. Végezetül összefoglaljuk meglátásainkat a szociális szférának az Európai Unió különféle támogatási formáiban való részesedése lehetőségei, esélyei vonatkozásában.

Jelen tanulmánnyal nem lehet célunk a most készülő, 2004-2006 közötti időszakra forrásokat tervező Nemzeti Fejlesztési Tervvel teljes összhangot teremteni. Ennek oka elsősorban az, hogy az NFT teljes kidolgozása a tanulmány írásakor még nem zárult le. Másodsorban, de legalább ennyire fontos mozzanatként azt gondoljuk, hogy a megfelelő és hasznos példák

felsorakoztatása a későbbi programozási időszakra vonatkozóan is szolgálhat ötletekkel, tanulságokkal a tervezők és a projektek megvalósítói számára egyaránt.

A külföldi és magyar projektek kiválasztásáról

A külföldi projektekre irányuló kutatás 2002. decembere és 2003. februárja között zajlott. A Strukturális Alapokkal kapcsolatos alapvető információt magyar nyelvű kiadványok és kézikönyvek szolgáltatották. Az egyes országokkal kapcsolatos adatok és az esettanulmányok elsősorban különböző (angol és német nyelvű) honlapokról származnak. A portugál projektek beszerzésében - különösen, hogy ezek kevésbé dokumentáltak, illetve nem jelennek meg a világhálón - helyszíni adatgyűjtés is folyt. Az esettanulmányok egy része az előző programozási időszakban finanszírozott projekteket mutatja be, mivel a 2000 után indított projektek közül sok még nem fejeződött be, vagy ha igen, a projekt értékelése és leírása nem történt meg még. Jelen tanulmány - terjedelmi okokból - nem tárgyalja az elosztási mechanizmusokat, mint ahogy azt sem, hogy hogyan álltak/állnak fel az egyes országokban az alapokat menedzselő szervezetek. Hasonlóan fontos megemlíteni, hogy jelen tanulmány nem tartalmaz kimerítő felsorolást az ERFA és az ESZA szociális és kapcsolódó területein finanszírozott projektekről, mint ahogyan nem "reprezentatív minta" alapján került összeállításra. A cél csupán az volt, hogy a fellelt szociális témájú projektekből egy minél színesebb "csokor" álljon össze.

A magyar kezdeményezések kiválasztása az igen bőséges kínálatból fenti, külföldi projektekhez kapcsolódóan, bevallottan és vállaltan szubjektív módon történt, ami nyilvánvalóan tükrözi ismereteink szűkös voltát is. Célunk az volt, hogy valóban működő, a magyar viszonyokat figyelembe vevő és működőképesre, életképesre tervezett elképzelések legyenek az itt említésre kerülők. Törekedtünk arra, hogy a publikált, a szakmai közvéleménybe már bekerült megoldások mellett említsünk kevésbé ismerteket is. A másik igen fontos szempontunk az volt, hogy az általunk választottak minél inkább rímeljenek a külföldi példákra, s ezáltal is jelezhessük a továbbfejlesztési lehetőségeket. Ezzel a támogatottság „garantáltságát”, valamint a mai magyar helyzetre való adaptálhatóság lehetőségét egyaránt megmutatni kívántuk.

A kutatás eredményei és korlátai

A külföldi példák kutatása a négy Strukturális Alap közül kettőnek, az Európai Szociális Alapnak (ESZA) és az Európai Regionális Fejlesztési Alapnak (ERFA) a szociális és gyermekvédelmi területeken finanszírozott projektjeit vizsgálta.

Az ESZA célja mindenek előtt a munkanélküliség megelőzése és leküzdése az EU országaiban, még hozzá az Európai Foglalkoztatási Stratégia és a Nemzeti Foglalkoztatási Akcióterveknek megfelelő projektek finanszírozásán keresztül. Az ESZA céljait az Európai Bizottság és Tanács 1784/1999.sz. rendelete tartalmazza. Ennek megfelelően az ESZA sokat költ oktatásra, képzésre, és a munkaerőpiac fejlesztésére, de nem jellemző, hogy beruházás jellegű projekteket finanszírozza.

Az ERFA célja az Európai Unión belül meglévő regionális egyenlőtlenségek csökkentése. Az ERFA céljait szintén az 1784/1999.sz. rendelet tartalmazza. Az ERFA például vállalkozások olyan befektetéseit támogatja, amelyek a fenntartható munkahelyek megteremtését célozzák, valamint olyan infrastrukturális beruházásokat finanszíroz, amelyek az adott régió felzárkózását, felemelkedését szolgálják. Ez lehet gazdasági célú beruházás éppúgy, mint egészségügyi vagy szociális célú infrastruktúra-építés. Külön prioritás a kis- és középvállalatok (KKV) fejlesztése.

A Strukturális Alapok, így a vizsgált két alap is a társfinanszírozás elvén működik. Minden esetben legalább 25 és legfeljebb 75%-os arányban részt vesz a finanszírozásban a célországához tartozó „másik fél”, ami lehet felső szintű állami szerv, helyi önkormányzat, piaci szervezet, vagy non-profit szervezet is. Több helyen felmerül a szakszervezetek szerepe, mint a projekteket működtető társ-szervezeteké. Magyarországon várhatóan a kormányzat jelenik meg társfinanszírozóként – legalábbis az első ciklus idején.

A Strukturális Alapok költségvetése - beleértve az itt most nem vizsgált Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (EMOGA) valamint a Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz (HOPE) költségvetését is - a 2000-2006-os időszakban 195 milliárd Euró. Ebből az Európai Szociális Alap 60 milliárd Eurót oszt szét összesen. (Az előző programozási időszakban, 1995-1999-ig 44 milliárd Euró volt ez az összeg.) Meg kell azonban jegyeznünk,

hogy az EMOGA támogat olyan közösségi kezdeményezést – a LEADER+–t – ,amely alkalmas lehet arra, hogy további közszolgáltatás-fejlesztési, középület-rekonstrukciós, stb. elképzelések finanszírozásához járuljon hozzá, tehát elképzelhető, hogy ebből az alapból is "jut" a szociális terület fejlesztésére.

Az interneten elérhető külföldi projektek jelzik azt a széles skálát, amin a támogatást kérők mozoghatnak. A válogatás elsősorban azt a célt szolgálja, hogy az uniós támogatások megszerezhetőségével – pontosabban: elérhetetlenségével – kapcsolatos félelmeket oldja annak a ténynek tükrében, hogy ma már az ország eldugott és frekventált helyszínein egyaránt számtalan olyan fejlesztés, szolgáltatás működik, ami hazai viszonyok között is létrejöhetett, s méltó az EU támogatások elnyerésére.

A külföldi projektgyűjtemény alapján megállapítható legfőbb tanulságok

A részletesebben vizsgált ESZA és ERFA által támogatott külföldi projektek között számos, a szociális és/vagy gyermekvédelmi területet érintő kezdeményezés, szolgáltatás, beruházás található.

Az uniós gyakorlatban azonban nem léteznek olyan projektek, amelyek a hazai gyakorlathoz hasonlóan elszigetelten, kizárólag a szociális szolgáltatásra összpontosítva működnének a szociális és gyermekvédelmi területen. Valamennyi vizsgált projekt tartalmaz olyan elemet, amely a foglalkoztatáshoz, illetve az adott térséget érintően egyéb gazdasági/társadalmi fejlesztéshez kapcsolódik. A „foglalkoztatási elem” nélkül elenyésző számú projekt nyert támogatást a strukturális alapokból – ez utóbbiak az ERFA és az EMOGA esetén fordulhatnak elő. Ennek magyarázata nyilvánvalóan abban rejlik, hogy az Európai Szociális Alap elsősorban az Unió foglalkoztatási stratégiájának megvalósítását hivatott elősegíteni, a rurális területek fejlesztését és a területi különbségek mérséklését támogatni hivatott alapok esetében pedig inkább megjelenik a szolgáltatásfejlesztés terén maga az intézménykialakítás, fejlesztés lehetősége.

A fentiekből következik, hogy az Európai Unió strukturális alapjait sikeresen igénybe vevő szervezetekre nem jellemző az a megosztottság, ami Magyarországon a

foglalkoztatási, közoktatási, a szociális és az egészségügyi rendszert jellemzi. Ezzel kapcsolatos megállapításainkat a tanulmányorozat utolsó részében fejtjük ki.

Fontos megállapítás, hogy a szociális szféra számára legismertebb és legnagyobb várakozással szemlélt ESZA nem csak a különböző szervezeteket segíti hozzá ahhoz, hogy (kapacitásfejlesztéssel, projekt-finanszírozással) küzdjenek a kirekesztés ellen, hanem lehetőséget ad arra is, hogy egyes egyéneknek segítsenek, például a különböző képzések ideje alatt "képzési támogatásban" részesítsék az arra rászorulókat.

Legalább ekkora jelentőséggel bír az a gondolat, hogy a szociális szférát érintő potenciális források nem csak az ESZA-ból származhatnak. Az ERFA és esetleg az EMOGA is jelenthet támogatást a szociális jellegű ellátások, programok számára, és nem hagyhatóak figyelmen kívül az Európai Unió Közösségi Kezdeményezéseinek projektalapú támogatásai, mint például az URBAN, LEADER+ és az EQUAL.

A vizsgált külföldi projektek a következő kategóriákba sorolhatóak, elsősorban az alapján, hogy melyik célcsoportot kívánták megcélozni, illetve milyen típusú fejlesztést valósítanak meg:

- Munkanélküliek számára nyújtott szolgáltatások: Ezen belül megkülönböztethetők egymástól a fiatal munkanélküliekkel, az idősebb munkanélküliekkel, a hosszú távú munkanélküliekkel és a munkanélküli nőkkel foglalkozó projektek. Ezek közül a válogatás elsősorban azokra irányult, amelyek a hagyományos foglalkoztatáspolitikai eszközökön felül, illetve azokat kiegészítve más szolgáltatásokat is nyújtanak. (Pl. egyéni esetkezelés, önbizalom-erősítő foglalkozások, gyermekmegőrzés stb.)
- Fogyatékosok, mentálisan sérült egyének és pszichiátriai betegeket célzó projektek jellemzően a hiányt szenvedő és sérült emberek rehabilitációját és foglalkoztatását tűzték ki céljukul.
- Idősekre kevés projekt irányul, jellemzően két típus különíthető el: az egyik közösségfejlesztéssel foglalkozik, a másik idős munkanélküliek integrálásával.
- Egészségügy terén elsősorban az ERFA által finanszírozott kórházfelújításokat és kórházépítéseket kell megemlíteni.
- Fiatal, marginalizálódott rétegekre több projekt irányul, főként a városi fiatalságot célozva, elsősorban a lepusztult, „slumosodott” lakótelepen élőket. Ezek jellemzően az ERFA-nak az URBAN elnevezésű programjából nyertek támogatást.

- Oktatás területén a különböző honlapokon megjelenített ESZA-projektek között feltűnően sok az olyan, amelyik alapvető skill-ek, általános iskolai és szakiskolai ismeretek, vagy számítógépes ismeretek átadásával, valamint a (funkcionális) írástudatlanság leküzdésével foglalkozik. A képzés-oktatás jól kapcsolható a foglalkoztatást elősegítő tevékenységekhez, ezért ez rengeteg projektben megjelenő elem.
- Kisebbségek kevés olyan projekt akad, ami kifejezetten a kisebbségek (etnikai, szexuális, vallási vagy egyéb) számára nyújtott volna szolgáltatást vagy beruházást.
- A szociális terület infrastrukturális fejlesztése legtöbbször más területek fejlesztésével együtt valósul meg. Pl. városrendezés, környezetvédelem, munkahely-teremtő programok, stb. Ehhez hasonlóak az URBAN-ből és LEADER-ből finanszírozhatóak.
- Gyermek nappali ellátása szinte mindig munkanélküliek számára nyújtott képzési és foglalkoztatási programhoz kapcsolódóan valósul meg.
- Nők számára nyújtott szolgáltatások ügyében elsősorban képzéssel, továbbképzéssel próbálják elérni, hogy a nők eljussanak azokhoz az álláslehetőségekhez, amelyek jobban fizetettek, valamint, hogy új, saját üzleti vállalkozásba fogjanak.
- Drogfüggő személyek támogatása zömmel foglalkoztatási és közösségi programokhoz kapcsolódik.

A magyar projektektől

Idehaza az elmúlt évek során többféle forrás is rendelkezésre állt a szociális szférát érintő fejlesztések támogatására. A civil és kormányzati támogatások, adományozási struktúra mellett jelen volt az Európai Unió csatlakozásra felkészülést támogató PHARE is. E sokféle módon szétosztott támogatás-tömeg rengeteg innovációt felszínre hozott a humán szférában, összegzésük és kiértékelésük azonban –tudomásunk szerint- nem történt meg. Válogatásunk sem értékelni, sem rangsorolni nem kívánt, kizárólag a külföldi példák adaptálhatóságát és az azokban megjelenő, az Európai Unió támogatási logikáját tükröző példák „kinagyítását” és kézzelfoghatóvá tételét célozta. Jellemzően már publikált ismertetőkből, szervezetek honlapjaiból dolgoztunk, ezért előfordulhat, hogy az általunk említett projekteket már továbbfejlesztették, átalakították gazdáik. Tekintettel arra, hogy nem naprakész információk, hanem a gondolkodásmód és lehetőségek felvillantása volt a célunk, mind a magyar, mind a külföldi projekteknél, szervezeteknél a leírás után jelezzük a kapcsolatfelvétel, további információszerzés lehetséges forrásait.

Példák az Európai Unió különféle forrásaiból támogatható fejlesztésekre

Szociális ellátórendszer fejlesztése, írástudatlanság elleni küzdelem, foglalkoztatás-bővítés összekapcsolása

EU példa: Egy város felélesztése a spanyolországi Asturia vidéken (az Avilés-Corvera Városi Program)

A 90-es évek elején úgy tűnt, minden összeesküdött Corvera, a spanyol Asturia vidéken fekvő, 100 000 lakosú város ellen: magas volt a munkanélküliség (25%), a lakosok nagy arányát kitevő fiatalság körében nagy volt a drogosok száma. Emellett a várossal való pozitív azonosulás is teljesen hiányzott, a szennyezett környezet pedig erősítette ezt a folyamatot. "Célunk az volt, hogy legalább az Asturia vidék többi városának színvonalát elérjük"- mondja Ramón Menéndez Chaves, az Avilés-Corvera Városi Program koordinátora. "Ezért döntöttünk úgy, hogy Avilés várossal együtt az Európai Unióhoz fordulunk támogatásért. Ennek nem csak anyagi okai voltak. Ugyan ilyen fontos volt, hogy ezzel a vidék európaiságát erősítsük."

A program hét részből áll. A legfontosabbak ezek közül a városfejlesztés, kisvállalkozások fejlődésének elősegítése és a szociális szolgáltatások megfelelő körülményeinek kialakítása. Ennek keretein belül került sor például a helyi "családsegítő szolgálat" (Community Center) kialakítására. (A "community center" kifejezés közösségi központot jelent. A gyakorlatban ezzel a kifejezéssel jelölik a magyar családsegítő központokhoz hasonló, egyéni esetkezelést, közösségépítést és egyéb speciális szolgáltatásokat felvállaló intézményeket. Ezek többnyire non-profit szervezetek, amelyek állami támogatásban is részesülnek.)

A program része egy "írás-olvasás" tanfolyam is, amit az etnikai kisebbségek részére szerveztek. Ez az ún. "literacy workshop", ami olyan tanfolyamot takar, ami az írástudatlanság különböző szintjei ellen küzd, tehát az írásnak és az olvasásnak azt a szintjét tanítja az arra rászorulóknak, amivel a köznapi életben elboldogulnak. Pl. újságolvasás, nyomtatványok kitöltése, stb. (Nézetünk szerint ennek Magyarországon is lenne létjogosultsága.) A programok közül van, ami még most is folyik, akad, amire tendert írtak ki, és olyan is, amelyet sikeresen lezártak.

A városfejlesztés területén meg kell említeni a Corvera-i "Las Vegas" elnevezésű környéket, ahol parkot alakítottak ki. Avilés város egyik lepusztult területén ("Villalegre") pedig a csatornázást, az ivóvízellátást, közvilágítást és járdakövezést végezték el. A két város elhatározta a köztük lévő Arlos folyón átívelő két új híd építését is.

Összes támogatás: 126 millió Euró

Ebből EU támogatás (ERDF-URBAN): 70%

Információ: www.eu.int

Magyar példák: Roma közösségi ház és foglalkoztatási programok

A Zalai „A Nostru” Egyesület 1997. decemberében alakult. 1998-ban felállított egy jogvédő irodát, amit azóta is működtet. Az egyesület ezen alaptevékenységén túl támogatói segítségével a következő nagyszabású, foglalkoztatási, közösségépítő programokat bonyolította le:

- Működteti az 1998-ban felállított jogvédő irodát.
- 28 Zala megyei cigány kisebbségi önkormányzat egy – egy képviselőjének szervezett közéleti tréninget.
- Az 1999. év kiemelkedő programja volt, hogy az egyesület 1999. tavaszán az Autonómia Alapítvány támogatásával Roma Közösségi Központot hozott létre a Bogdán János Cigány Kisebbségi Közösségi Házban.
- Sikeresen működteti a „Hétvégi Kollégiumot” a Cigány Kisebbségi Önkormányzattal közösen, amely általános és középiskolás gyermekek felzárkóztatását és tehetséggondozást vállalta fel elsősorban a cigány származású lakosság számára. E program keretében jelent meg „A cigányságért Nagykanizsán” című módszertani füzet.
- A DemNet alapítvány támogatása révén 19 roma származású hölgy 2000 évben betanított varrómunkás képzettséget szerezhetett, és az alapítványnak köszönhetően a sikeresen vizsgázók a gyakorlati oktatáson használt varrógépeket térítésmentesen használatba kapták az egyesülettől a további megélhetésük elősegítése érdekében. A pályázat legfőbb erénye és eredménye, hogy a tárgyi feltételek biztosítása mellett az alulképzett roma nők esélyegyenlőségének hatékonyságát is növelte a képzés által.
- Az OFA és a munkaügyi központ támogatása révén 2001. februárjától egy foglalkoztatási projekt indult el, amely 15 fő tartós munkanélküli „kommunális karbantartó” képzését és foglalkoztatását foglalja magába, továbbá a faipari műhely bővítése, működtetése a feladata.
- A Roma Közösségi Központ harmadik nagy programsorozata tette lehetővé „a közösségi ház” projekt keretében a cigány nyelvi szakkör és versmondó kör működtetését, valamint a cigány társadalom négy korosztályának (gyermek, fiatal, felnőtt, idős) egészségnevelési és prevenciós tréning szervezését.
- Az 1999. év kiemelkedő programja volt az Euro Roma Regionális Információs Hálózat kiépítéséhez a tárgyi feltételek megteremtése, az együttműködő Holland

Alapítványok támogatásával, Nagykanizsa, Pápa, Barcs központ és alközpontokkal Zala, Somogy és Veszprém megye régiójának területére. Az információs hálózatot azzal a céllal hozta létre az egyesület, hogy a cigányságot érintő információk az egyes központokon keresztül a három megye községeibe is azonnal eljuthassanak a foglalkoztatás, az oktatás, az egészségügy, a szociális kérdések, a prevenció, a jogvédelem, és az ezekkel kapcsolatos pályázati lehetőségek témaköreiben.

- Az Autónia Alapítvány és a DemNet támogatásával 15 cigány családnak a „Családi farmgazdálkodás” és 28 cigány asszonynak az „Alapfokú varrótanfolyam –varrás vállalkozói alapon” című képzések zajlottak, mindkét program elméleti és gyakorlati képzést, valamint természetbeni juttatást foglalt magába. Ugyanabban az évben 12 fő cigány származású férfinak indított az egyesület fa-tömegcikk és eszközgyártó elméleti és gyakorlati képzést. Úgy a varró, mint a fa-tömegcikk gyártó képzés végén a sikeres vizsgát tevők betanított munkás szintű bizonyítványt kaptak.
- Az ÖKOTÁRS Alapítvány támogatásának köszönhetően 2000. szeptemberétől a közösségi házban egy ifjúsági kávéház működik, amelyet roma fiatalok vezetnek, s kiadják a „Tallózó” a Zalai „A Nostru” Egyesület Ifjúsági Lapját.
- Az Open Society Institute Roma Participation Program 1999 januárjától -az egyesület fő tevékenységi körében, a jogvédelemben- a szervezet fenntartható fejlődését szolgálja anyagi és erkölcsi támogatásával egyaránt. Pl.: közéleti képzések a Roma Községi Centrumok vezetői és tagjai számára.
- 2000. decemberében az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány támogatásával „Patronázs 2000” Roma Községi Vállalkozás című program indult. A pályázat 15 fő alulképzett, elsősorban cigány származású munkanélküli számára jelentett átképzési és foglalkoztatási lehetőséget -kommunális karbantartás területén- 4 fős menedzsment irányításával, 2001. februárjától. Ezt a projektet a Zala Megyei Munkaügyi Központ is segítette, bértámogatás formájában.
- A Zalai „A Nostru” Egyesület a nagy volumenű programjain kívül teljesítette az 1998. januárjától meghatározott és folyamatosan végzett térségi (Zala megyei) és regionális (Zala, Somogy, Veszprém megye) feladatait és szolgáltatásait: a cigány kisebbséget érintő rendeletek, pályázati felhívások, egyéb információk „A Nostru” – a községekbe való eljuttatása révén. Továbbá konzultációs lehetőséget biztosított az „A Nostru” – a

községekből érkező, különböző problémákra megoldást kereső cigány származású CKÖ elnökök és képviselők, valamint cigány származású emberek részére.

Elérhetőség:

Zalai „A Nostru” (Miénk) Egyesület a Zalai Cigányság Jogaiért

8800 Nagykánizsa, Ady u. 1. Pf. :121. Tel/fax: (93) 312 – 749

Tanulságok, javaslatok a külföldi és magyar példák összevetéséből

A spanyol és magyar példa összevetéséből az alábbi következtetések adódnak számukra:

- Az írástudatlanság, munkanélküliség, rossz helyzetű vidékek infrastruktúrában, a közösségi terek és közszolgáltatások terén meglévő hiányosságai komplex programokkal kezelhetőek az Európai Területfejlesztési Alap (ERFA/ERDF) forrásainak bevonásával. Idehaza a roma szervezetek, kistérségi társulások, jellemzően foglalkoztatási téren működő civil szervezetek rendelkeznek tapasztalatokkal és működő programokkal e téren.
- Bár kifejezetten etnikai programok ritkán találhatók a Strukturális Alapok támogatottjai között, a foglalkoztatás-képzés-infrastrukturális fejlesztés, valamint a település és térségfejlesztés összekapcsolása gyakori. E hármas fejlesztések igen sokszor foglalják magukba a nálunk hagyományosan a szociális szféra hatókörébe tartozónak gondolt intézmények, szolgáltatások létrehozását, pl. tanácsadó központ, családsegítő szolgálat, stb. E megállapítás tükrében, valamint a hazai humán ellátórendszerek szétagoltsága és az intézmény- és szakmaközi együttműködések csekély száma okán indokolt megvizsgálni a hasonló jellegű programok által a szociális szféra fejlesztése számára kínálgzó lehetőségeket.
- A roma szervezetek aktív tevékenysége mellett idehaza több olyan program is megvalósult már, mind városi, mind rurális vidékeinken, amelyek az írástudatlanság felszámolását szakképzési programokkal, új humán szolgáltatások indításával kapcsolták össze. Erre a szociális földprogramokat továbbfejlesztő és hosszabb távon is fenntartható foglalkoztatási elemekkel bővítő szervezetek szintén kiváló példákkal szolgálnak. Az URBAN és a LEADER programok a városok és a vidéki térségek számára forráslehetőséget biztosítanak hasonló elképzelések megvalósításához.

Tanulmánysorozatunk folytatása a különféle külföldi és magyar ötletek hasonló megismertetésére és továbbgondolására vállalkozik, amelyhez örömmel fogadjuk a Kapocs olvasóinak a magyar gyakorlatról szóló példáit.